

שנויי נוסחאות

ר"ב. כמ"י אחד נקף בסוף ההגה ורבינו האי ו"ל כחז בשמאל נרש פי' כשמאל ליהו מן דעבד נמש' אחרונים ברכת נטילה או ברכת רחילה או ברכת שטיפה דנרש הוא טעויותיו משמע דקנינא ליה דקלה למנכך למוד הוא דלמא עשה יבך נטילה ולא האחרים.

מקורות וצינונים

שנצטוונו ע"י נקי' פ"א ה"ג וק"מ שרש א ורמב"ן ש"ו ומניין ר"ש קדושים. ש"ו (שופטים י"א). ומים אחרונים כו' ש"ו כ"י קפ"א ולפיכך חייב כו' ע"י פ"א רוח ה"ה. ר"ב"ד. על רחיצת ידים ע"י רש"י נמשמרת הנית ש"ה העטם. ע"י ר"ן מולין פ"ה (ל): מ"ש ע"ו. שם, וכן אמרו כו' ע"י רבנו מנחם כה"פ. שם, בחבורו כמ"מ, ע"ש.

רבנו מנח (ד"ה מים), יש מהגאונים כו' שאלמות פ' יתרו. וע' מאורות עמ' קפ.

שם, והא אפטר כו' כ"כ המאורות עמ' קפא נעטם ד' רה"ג.

הגמ"י [ג] פראבי"ה כו' קא ופי' אלף קט, וע"ש פ"א קמא.

שם, ואומר ר"י כו' מור"ם כ"פ אלו דברים, ע"ש.

שם, אין אנו צריכין כו' ש"ע כ"י קפא פ"א.

רמ"ד, המברך כו' ע"י רש"י נה"ע ר"ש ק"א מ"ש פה. וע' שג"ה כ"י קמט.

כס"מ (ד"ה מים), ור"ע גאון נכדו של פסא, ע"ש.

שם (ד"ה תבשיל הרב"ד), שבה"ג סובר כו' כ"ה נה"ג ידן לנאון רבנו. וע' מרדכי רמ"ח מ"ש כ"ש נה"ג וע' או"ח כ"י עב'.

ה"ג. נטילת ידים כו' ש"ע ר"י קנב. ופירות כו' ש"ע כ"י קנב פ"ה.

רבנו מנח, אבל כו' חובה כו' מלכ"א פ"ט.

שם (ד"ה ובל), כדאמרין התם לא כל כו' ע"י פ"ד ק"ש ה"ו ומש"י שם.

שם, אמרי' התם כו' פ"ו טובה בהגמ"י [ג].

שם, שמוחר לברך כו' ע"י פ"ו תפלה ה"ד נרננה מנח והגר"א ד"ה כשטנל ומש"י שם.

כס"מ, וכתב ט"מ כו' שאין כו' כנ"י הו"ל עטם או כ"ש תוס' הו"ל קה.

כ"ה כו' מים, ובגמ' הרב"ב"א כה"ה כו' עטם אחר.

כחז רבינו שזו מצות חכמים וכו' משום דל"ל ו"ל כמו שכתבו החוספות מלוה לשמוע דברי ר' אלעזר בן ערך פי' דלמסקין ליה קרא ללאו דרשה גמורה היא וגם רש"י כתב דלמסקנתא בעלמא היא וכו' בין לאזני בין לרבה עתמא משום דמלוה לשמוע דברי חכמים : ומה שאמר בין לק"ש בין לתפלה : ומים אחרונים אינן מברכין עליהם. כך כתב ה"ר יונה בפרק אלו דברים (ל"ג ע"ב) : כשם רבני נרפת ורב עמרם גאון : כתב הר"ב"ד אני שמעתי בשמושי הגאונים הקדמונים שכתבו על המים האחרונים ברכת על רחילת ידים ומי רשאי דברים נכונים הם שהרי חכמים דרשו אה שמיאם מפסקו והתקדשתם והייחוס קדושים וכן אמרו ידים מוזהמות פסולות לנרכה ובאמת וצביאור אם אכל דבר שיש בו וזהמא נרין לנרך על רחילתם ואם אכל דברים יבשים אין טעוין ברכת שאינם אלא משום רפואה וכן חכמי צמזורי ועקר עכ"ל. והנה החוספות בפרק כל הבשר (ק"ה) כתבו שבה"ג (ברכות פ"ו ד"ט ע"ג) סובר הס דברי קבלה. ורב עמרם כתב שאין מברכין עליהם לא בלשון נטילה ולא בלשון רחילה ולא בלשון שטיפה וגמ'

שזו מצות חכמים היא שנצטוונו בתורה לשמוע מהן שני על פי התורה אשר יורוך וכו'.

*ומים אחרונים [ג] אין מברכין עליהן שאינן מפני הסכנה ולפיכך חייב אדם להזהר בהן יתר : ג נטילת ידים בין תבשיל לתבשיל רשות רצה נוטל רצה אינו נוטל. ופירות של חולין אינן צריכין נטילת ידים לא בתחלה ולא בסוף. וכל הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח : נרין לנרך על רחילתם ואם אכל דברים יבשים אין טעוין ברכת שאינם אלא משום רפואה וכן חכמי צמזורי ועקר.

רבנו מנח

ג בין תבשיל לתבשיל רשות וכו'. שלא תקנו אותה חכמים אלא משום נקיאות. וה"מ בין תבשיל לתבשיל אכל בין תבשיל של בשר לתבשיל של גבינה מובה. הכי אימא בפרק כל הבשר (ק"ה) : ופירות של חולין וכו'. ללא תקנו חכמים נטילה אלא לפת, אבל לפירי לא, כדאימא בפרק אין דורשין : וכל הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח. (למ"י) [לפ"י] שנטול את השם להראות את עמנו שהוא מדקדק במצוות יותר מכל אדם וזהו יורה"ג וקב"ה, ומה שאמר ר"י (ברכות פ"ו) : לא כל הרואה לנטול את השם יטול, ואמרין בגמרא (י"ו) : דמשום יורה"ג הוא, [שד"י] נמה [ש"מייב] לעשות לא שיחור [א"ח] הדברים שהוא פ[גור] מהם. אמר' התם (ירוש' ברכות פ"ג ו"ט) העושה דבר שהוא פגור ממנו נקרא הדיוט, ואיך דמוכחי מיהא שמוחר לנרך כל ברכת בלא נטי'. ולימא דההוא דנטול ידיו לפירות מיירי בידים סתם כדברים קתם לא מלרבינן נטילה אלא לפת ולמשקין אבל ודאי היבא שבדק עלמנו או שהיו ידיו מלוכלכות צעיי נטילה אפילו לפירות מפני שררין לנרך ולהויליא מפיו כדכתבי' לעיל (ה"ט). הכי

לחם משנה

פ"ו ב ומים אחרונים אין מברכין עליהן. הר"ב"ד ז"ל נהגות עשה פסרה ואמר כשיאכל תבשיל ודבר שהוא מזהם את הידים יבך מפני שהידיים מוזהמות פסולות לנרכה וכדנפקא לן מקרא דוהייחוס

הגהות מייבומיות

[ג] וכן פראבי"ה ודלא כר"י בן מלכי דקד וכן פסקו החוספות. ואע"ג דליפנין להו בסוף אלו דברים מקרא דוהייחוס קדושים אינו אלא אסמכתא בעלמא דומיא דשמן דליפנין נמי מהתם ואפי"ה אמרי' הרגיל בשמן דוקא שמן מעבכ כדאימא פרק כ"ד מברכין (מג.). ואומר ר"י דהא דלמרינן הכל ידים מוזהמות פסולות לנרכה היינו דוקא צימיהם שהיו רגילים במלח קדומית שמסמא את העינים כדאימא בסוף פרק

מגדל

ג. מים אחרונים אין מברכין עליהן כו' עד ציומר : כתב הר"ב"ד ז"ל אני שמעתי בשמושי הגאונים הקדמונים שכתבו על המים האחרונים ברכת על רחילת ידים ומי רשאי דברים נכונים הם שהרי חכמים דרשו אה שמיאם מפסקו אחד והתקדשתם והייחוס קדושים וכן אמרו ידים שהן מוזהמות פסולות לנרכה ובאמת ובכבוד אם אכל דבר שיש בו וזהמא נרין לנרך על רחילתם ואם אכל דברים יבשים אין טעוין ברכת שאינן אלא חוספות ז"ל (מולין קה. שם כה) והר"מ מקולו הקיטמו שלא לנרך כלום כר"מ ז"ל והכי רבי יונה ז"ל בן הכסוי והפריז על מדויו והיה אומר כשימניו בשמאל נרש לומר כל מי שצריך עליהם נטילה או רחילה או שטיפה ואי סמכתי הדבר מן המקרא דכמי שאי יריבם קדש וברכו את ה' כלומר כשמשאו ידיים בשמאל קדוש שזו היא

הגר"א

אין מברכין כו'. עתוס' חולין שם [ק"ה]. ד"ה מים כו' ואסמכתא כו' וכו"ג כו'. וכ"כ הר"ב"ד פ"ה ברכות [ק"ו] והרמב"ם. ועתוס' דשנת כ"ה ב' ד"ה חובה כו'. והרבה חולקין ועבר"כ"ד ומה' [שער ה' ור"ה"ש] וטור : הגמ"י [ג], אבל אנו אין אנו צריכין כו'. משום דמלח קדומים אינו מניו ציטנו. חוס' [ק"ט] דערוינן ופסי"ם דברכות ועבר"ש שם. ואע"ג דדריש התם מקרא אסמכתא הוא כמש"ש על שפן, ושם מ"ב א' כגון כו', וע"כ מש"ש שמן מעבכ את הברכה היינו לרגילין, וה"ה מש"ש כ"ש שמוזהם כו'. ועתוס' חולין שם ד"ה מים כו'. ח"ס' [בש"ע], ע"י להלן בהגמ"י] ואפי' [להגטיס] כן אדם שהוא כשעטם ורגיל לנטול ידיו אחר הפעולה] לדידה כו' [ידים מוזהמות דפרי' לנטול קודם כהמ"ו]. וכ"כ הר"ב"ש פ"ה ברכות והטור, וככה"ג אמרינן והייחוס כו'. אבל כל זה לימא. ומ"ש חו' כספ"ק דערוינן י"ו ב' ד"ה מים כו', בעשוי כו', דברינן חמיון מעיקר, דשם קאי על ממני דלרננה דברים פגור ממנה כו' ומרמזת ידים כו'

כימן לנר בשמאל נרש [מולין ק"ה]. : ומ"ש שאינן אלא מפני הסכנה היינו שמה יסמא עיניו כמ"ש בסמוך : ומ"ש ולפיכך נרין להזהר כדלמרינן [מולין ע'י] חמירא סכנתא מאיסורא :

ג נטילת ידים וכו'. ברישא פרק כל הבשר (ק"ה). ואמרין התם בגמרא דהני מיילי בין תבשיל של בשר לתבשיל של בשר או בין תבשיל של גבינה לתבשיל של גבינה אכל בין תבשיל של בשר לשל גבינה מובה. וכתב כמ"ג (ה"ל ע"ה) וצטוונו שטוין בין גבינה לבשר, אין טעוין ברכת שאין זה אלא הכשר אכילה כעין ניקור חלב ומליחת בשר : וכל הנוטל ידיו וכו'. [שם] [ק"ה]. אמר רבי אלעזר אמר רבי הושעיא לא אמרו נטי' לפירות אלא משום נקיאות סבור מיהא מובה הוא דליכא הא מלוה אכילה א"ל רבא לא מובה ולא מלוה אלא רשות ופליגא. לרב נחמן דלמחר רב. נחמן הנוטל ידיו לפירות וכו'. אמר רבי אלעזר רבינו רב נחמן דמחר הוא, ואע"ג דרבא אמר רשות לאו אליבא דנפשיה ועלנין דינא אפשר דכרז נחמן כ"ל. ועוד דלוקומנא בפרק אין דורשין (י"ט) הא דמון חמרומה והצכורים טעוין

רבנו מנח

ג בין תבשיל לתבשיל רשות וכו'. שלא תקנו אותה חכמים אלא משום נקיאות. וה"מ בין תבשיל לתבשיל אכל בין תבשיל של בשר לתבשיל של גבינה מובה. הכי אימא בפרק כל הבשר (ק"ה) : ופירות של חולין וכו'. ללא תקנו חכמים נטילה אלא לפת, אבל לפירי לא, כדאימא בפרק אין דורשין : וכל הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח. (למ"י) [לפ"י] שנטול את השם להראות את עמנו שהוא מדקדק במצוות יותר מכל אדם וזהו יורה"ג וקב"ה, ומה שאמר ר"י (ברכות פ"ו) : לא כל הרואה לנטול את השם יטול, ואמרין בגמרא (י"ו) : דמשום יורה"ג הוא, [שד"י] נמה [ש"מייב] לעשות לא שיחור [א"ח] הדברים שהוא פ[גור] מהם. אמר' התם (ירוש' ברכות פ"ג ו"ט) העושה דבר שהוא פגור ממנו נקרא הדיוט, ואיך דמוכחי מיהא שמוחר לנרך כל ברכת בלא נטי'. ולימא דההוא דנטול ידיו לפירות מיירי בידים סתם כדברים קתם לא מלרבינן נטילה אלא לפת ולמשקין אבל ודאי היבא שבדק עלמנו או שהיו ידיו מלוכלכות צעיי נטילה אפילו לפירות מפני שררין לנרך ולהויליא מפיו כדכתבי' לעיל (ה"ט). הכי

לחם משנה

פ"ו ב כשיאכל דבר יבש כגון פת (ש) אז אין ליטור מומתם הייהוס כלל אלא (הכא) נקיאות משום מלח קדומית וזהו שאמר [משום רפואה] כלומר משום רפואה דמלח קדומית שהיא סכנה :

הגהות הרמ"ך

קמא דעירובין ופרק כל הבשר אבל אנו אין אנו צריכין לנטול מים אחרונים מי שאין לו ידים מוזהמות שיהא נרין לנטול אחר ברכת המזון. מיהא אדם שהוא צריכין לנטול אחר לעודו נרין לנטול קודם ברכת המזון דומיא דשמן דלמרינן פרק כ"ד מברכין אין דרגילין במשחא משחא מעבכ לן, אבל בלאו כה"ג אין נרין לנטול ואע"ג דליפנין מקרא דומיא דשמן דכפר"ש :

עיו

רחישה בכותה עשה מברכו דהיינו נטילה ראשונה דלמרינן פיקא קמא דקוטה (ד') שטשאן אבל באחרונה משפילן כדבעין למימר קמן כד"ן : ג. נטילת ידים בין תבשיל לתבשיל כו' עד בין בסוף. פרק כל הבשר : וכל הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח. פרק כל הבשר ופרק אין דורשין ומה מקומות היא

הגהות הרמ"ך

ה"ב. ומים אחרונים אין מברכין עליהן. חו' אבל המנכך ברכת המזון מברך עליהם דהא אסמכתא רבנן אקרא כמו מים ראשונים מוזהמות כדאימא בסוף אלו דברים (גג.) וכן פסק רבנו יעקב ז"ל :

הגר"א

ואמר אביי שם דממים אחרונים לא נפטרו במתנה משום דחובת משום מלח קדומית כדמפרש ר"ח בר אשי שם, ואי ליכא עתמא דמלח קדומית או פטורין במתנה ממים אחרונים כמו ממ"ה, אבל בלא מתנה מייבס במ"ה כמו ממ"ה. וכן מה ר"ה"ש כשברא ה"ל כספ"ה בברכות סוגי' חולין ק"ה. וכ"כ (רי"ן) [מ"י] (ע"ו ח"ו) וכ"ה בר"מ ח"ג ממ"ו. וכן עיקר : (פי' קפא ס"ק ט, יב).

ה"ג. ופירות כו'. [ל' הש"ע], ומבטל מחטים והם נטובים ליה פסירות] ותבשיל כו'. ר"ל דל"ד פירות אלא כל שאינו פת כמ"ש בס"א [לעיל ה"א ד"ה שמברכין] : וכל הנוטל כו'. [ק"ה]. דקוביא דפ"ג דתניגה [י"ט] דומיא :

רבנו מנח (ד"ה וכל הנוטל), ולימא כו' אבל ודאי כו'. [ג] רמ"א, ודוקא שטעילן בכותה חיוב אבל אם נטעילן משום נקיאות שלא היו ידיו נקיאות מותר] חוס' דתניגה שם [י"ט] ד"ה הנוטל :

נטי' משא"כ בעשער וכל שכן בחולין כצליה דפירות דאמר רב נחמן הוטול ידי לפירות הרי זה מגסי הרוח אלמא דכוותיה ק"ל: כל פח שהמלח בו צריך נטי' באחרונה. כתב הראב"ד עשה זה כנגד מה שאמרנו בגמ' כ"ל מיכל מאי ואל"ל לא: כ"ש וחי ראשי קלקל עליו את הלשון עכ"ל. ואי אומר שאתם ספרנו אמיתות קשה לרבינו דפח המלח בו טעון מים אחרונים. ועוד קשה למה לא הזכיר דין כל מילתא המוזכר בפרק כל הבשר (קפ). ובסוף פ"ק דערוצין (יז) אל"ל רב אחא זריה הרבא לרב אחי כל מילתא מאי חיל"ל לא מבעיה ופרש"י כל מילתא חיל"ל לא מבעיה וימודו בעומר וכלו בעומר, מאי צריך לטעול אחריו או לא. ועוד מה היתה השגת הראב"ד שכח עשה זה כנגד כ"ל מיכל והשיג עליו קלקל עליו את הלשון, שאין דין שכח דבני דומה לפיכך מיכל כלל. אלא אם נאמר שעלה על דעתו של הראב"ד שרבינו היה מפרש כ"ל מיכל מלשון אכילה כלומר אכל פח שהמלח בו וזה דוחק וכו'.

ואם נאמרו לשבש הספרים ולגרומ כל את המלח צריך נטי' באחרונה, וזמן שמוכר בפרק כל הבשר ובסוף פ"ק דערוצין וכן מלחאי בספר מוגה שכתוב בו כל את המלח, קשה אם כן מה היתה כוונת הראב"ד כשהשיגו. ואפשר לומר ששיגו שהיה לו לכתוב מדד את המלח ולא כל את המלח שהוא לשון בלתי מובן לכל, וזו אינה השגה לישנא דגמרא נקט וגם לישנא דקמ"א הוא וכל בשלים (ש"ע מ): ומ"ש או מלח שטבעו וכו' משום ה"לכא לתימא בא"י דמשחכו מלח סדומית שסדום קרובה להם אבל בשאר הארצות לא חיישין וטעמי הגמרא שהיו צדכל משמע דהוה חיישי להכי לכן קת"ו את מלח שטבעו כמלח סדומית וכו'. ומשנה פ"ק דערוצין (יז) ארבעה דברים פטרו במחנה מניאין עליה מכל מקום

מוכה בפרק אהר להם הממונה (ג) ואיחא גמי בפרק אין דורשין (יח): כל את שהמלח בו צריך נטי'. פי' כל מדד כמו וכל בשלים (ש"ע מ) כלומר אם מדד המלח עלמו לר"ך נטי' באחרונה כלומר אחר סוף המדידה. והדברים ק"ו. ומה מי שאוכל חבשיל או דבר שהמלח מעורב בו שאינו טעם במלח עלמו לר"ך נטי'. מודד שטעם במלח עלמו לאו כל שכן. לשון הגמרא שיהיה פ"ק דערוצין (יז) כ"ל מיכל מאי חיל"ל לא מבעיה וכו' או לא ונטי' על שני דלר"ך בדכתיבין. ויש נסחאות שכתבו צריך נטי' פח שהמלח בו וכו' והראשונה עיקר: פירוש מלח סדומית פ"ש בפרק לא יתפור (כ): שהיא מלח עבה וקשה כאבן. והכי משמע מסוגיא

ג. כל פח שהמלח בו צריך נטילת ידים באחרונה. זו היא הגירסא במקלפת ספרי רבינו ז"ל. וראיתי ספרים אחרים שכתבו בהן כל המלח לר"ך נטילת ידים וכו' וכן היה גורם בדבריו בעל מגדל עו. ובספר אחר יש נמא גירסא אחרת אכל המלח לר"ך נטילת ידים, ונראה שכן היה גורם בדבריו שהראב"ד ז"ל ומפני כך כתב בהשגות ואמר עשה זה כנגד

ופטורין מרחילת ידים ומדמאי ומלעבד ובגמרא (יז) אמר רבי לך שני אלא מים ראשונים אכל אחרונים חובה: ד עד היכן היא נטילת ידים וכו'. נרמא פרק כל הבשר (קז): ט"ר נטילת ידים לחולין עד לפרק לתרומה עד לפרק לקידוש ידים ורגלים במקדש עד לפרק: אמר רב עד כאן לחולין עד כאן לתרומה ושמואל אמר עד כאן זין לחולין זין לתרומה לתרומה ורב ששת אמר עד כאן זין לחולין זין לתרומה לקולא ולאמר בר הדיא דרבי אמי ור' מישא בר זריה דרבי"ל כשמואל סבירא להו. ופרש"י לחולין עד הפרק השני שבאמצע האצבעות. לתרומה עד הפרק השלישי שהוא בגג היד, לקידוש ידים ורגלים מן הכיור עד הפרק העליון שהוא חצור היד והרוע, ע"כ לחולין מראה היה בידו כמו שפירשתי. ולפי זה עד סוף האצבעות סגיאל לחולין לדעת שמואל שמתמיר יותר מכלל. אבל

הרי"ף (ברכות ס"ח) גורם נרמא לחולין עד (לפרק) [לפקק] וכתב ושאקנה עד לפרק זין לחולין זין לתרומה. ופירש רבינו יונה דבהכי פליגי אמוראי שרב גורם עד (לפרק) [לפקק] ומשום הכי קאמר לדלוחין עד הקשרים שבסוף האצבעות שזולטים כשאלם כופף באצבעותיו לתרומה ולקידוש ידים. עד הפרק דהיינו סוף היד ורב ששת מקל יותר לתרומה נמי סגי עד הקשרים שבסוף האצבעות כמו לחולין ושמואל גרים כלהו לפרק ומשום הכי קאמר ללא שנה זין לחולין [זין] לתרומה כלהו עד סוף היד והא דלא ערביהו בצרימא משום דחדא חדא שמעיהו וגרסייהו. ורבינו כתב סתם עד הפרק ואין בדבריו הכרע אלא שיש לנו לומר למסמחא כשיטת הרי"ף רביה אמרה דקבר עד הפרק היינו סוף היד מקום תורה עם הרוע:

הרי"ף (ברכות ס"ח) גורם נרמא לחולין עד (לפרק) [לפקק] וכתב ושאקנה עד לפרק זין לחולין זין לתרומה. ופירש רבינו יונה דבהכי פליגי אמוראי שרב גורם עד (לפרק) [לפקק] ומשום הכי קאמר לדלוחין עד הקשרים שבסוף האצבעות שזולטים כשאלם כופף באצבעותיו לתרומה ולקידוש ידים. עד הפרק דהיינו סוף היד ורב ששת מקל יותר לתרומה נמי סגי עד הקשרים שבסוף האצבעות כמו לחולין ושמואל גרים כלהו לפרק ומשום הכי קאמר ללא שנה זין לחולין [זין] לתרומה כלהו עד סוף היד והא דלא ערביהו בצרימא משום דחדא חדא שמעיהו וגרסייהו. ורבינו כתב סתם עד הפרק ואין בדבריו הכרע אלא שיש לנו לומר למסמחא כשיטת הרי"ף רביה אמרה דקבר עד הפרק היינו סוף היד מקום תורה עם הרוע:

הדמס: ובמחנה פטורין נטי' וכו'. פי' מחנה היואל למלחמה אפילו מלחמת הרשות. וכתב (רש"י) [רש"י] שסתם מלחמת הרשות הוא מלחמת יהושע ואילו שיהא היתה מלחמת מלוא. ועיין זה הוא אחד מהמבדלים דברים שפטרו במחנה. הכי איחא בפ"ק דערוצין (יז). מיהו בפרק מי שהולאחור (מה) משמע דכי הכי דפטורין בהליכתו או בעמדם במחנה הכי נמי פטורין במחנה וכן הסכים ה"ר"ם בפ"ו מהלכות מלכים (ה"ה): ד עד היכן נטי' עד הפרק. כלומר פרק שלישי שהוא סוף האצבעות הממוכר לר"ך ז"ל דר"ך דר"ך לתרומה אכל לחולין סגי ליה עד פרק שני. ולא פרק ראשון שאינו יכול להכפף בלא השני אכל השני יכול

מה שאמר בגמרא כ"ל מיכל מאי וחי ראשי קלקל עליו את הלשון. כלומר שפירושו ש לשון כ"ל מיכל לשון אכילה ואין פירושו כן אלא לשון מדידה. וזולאי שאין לגירסא זו בדברי רבינו ז"ל עיקר ועיקר הגירסא של המלח לר"ך וכו': או מלח שטבעו וכו'. כלומר אע"פ שבזמן הזה אין לנו לחוש למלח סדומית מכל מקום נחוש למלח שטבעו כסדומית:

הגהות מיימוניות
[ד] פרק שלישי דהיינו כל פולח האצבעות כשמואל דפקי רבי אמי ורבי מייאשא זריה דרבי"ל כוותיה ודלא כרב ששת דתני לקולא ע"ש בתוספות (חולין קז) ובספר התרומה (פי ע"ח) וכן המ"ל:

מגדל עזו
מפני שאלה רע וקשה בטבעה כל כן עד שנקרחה סדומית ים במקומות שממא את העניס ואינה סדומית ממש אלא שנקרחה כן כבניה על סם חוקה ורוע טעמה ולקח זה הלחון לשני ענינים האחד שהוא לשון מקדש מנואר וכל בשלים עפר הארץ והשני לרמז מקום מנואל בהלכה פרק כל הבשר: ועיין המהנה סוף פרקא קמא דערוצין כמנהגו בכמה מקומות וזה ממעלה החבור כמו שהקדמתי כד"ן: ד עד היכן נטילת ידים עד הפרק. פי' כל הבשר ור"ש ידים (פ"ז מ"ג) ובערכין פ' ו

הגמ"א
במחנה פטורין. [ג] הש"ע. מי שהיה צדדני או במקום סכנה ואין לו מים פטור מניט' למד מספיק דערוצין [יז] ד' דברים כו'. ואינו מוכרח כמ"ש ה"ר יהונתן שם דוקא מחנה היואל למלחמה אפילו רשות אכל שיהא ההולכת ממקום למקום לא שיהא שיהא דברים אלו כדון יחיד העומד בכיורו ע"כ. וכמ"ש בגמ' שם [יז]. ומ"ש בתוספתא (פי"ק) [פ"ז] דערוצין [ה"ד] אלוהים שבשיירה חייבין עירובו שמתנה פטורין מן העירוב. ור"ל מחנה היואל למלחמה, כמ"ש המ"מ פ"א שם [יז]. ואף לרמב"ן והשב"א שלא כן למלחמה מ"מ כתבו דוקא בעשירה, וכמ"ש בירושלמי. ומ"מ דברי ה"ר יהונתן עיקר. ואף להרמב"ם [שם] שכי איפכא שמתנה חייב עשירה פטור כג"ח הירושלמי. מ"מ כ"ל הולכי דרך מייבין ולא פטור אלא במלחמה. וכמ"ש ד' מילין כו'. ל"ש אלא לפינן. וז"ל הולכי בדרך וכמ"ש בירושלמי פ"א שם דבריהם [ה"ב] מלחמה וט"ו. אדם מהלך. ד' מילין הדיא לפניו אכל להחריב כו' ומסק דבניהו דמי בלחריב. ועוד שם ר' אבניה מפקיד למרייא הן דלחון שמתנה מחנהו מ"מ נסבין ידיבון וממני על כל יומא. אלא שדעמו דמקום סכנה כמלחמה דכו' ור"ש ח"ס. דערוצין כ"א ד' מוטב. ח"ס [בנו"ש] מנדבר או כו'. וז"ל הטור סי' ש"ז. הולכי מדברות פטורין מע"ש. דלא כמ"ש שנתקן שם לפי דוקא שירא, ע"ש. ח"ס מדברות: (פי) קמ"ק טו, ג. י. ג. ח. א.)

עד הפרק. [ג] הש"ע. שיעור נטי' כל היד עד הקנה של ורוע וי"א עד מקום שיעור האצבעות לקף היד] שיעור כו' וי"א כו'. ערש"י שם [קז]. ומסקנא דגמרא שם

שנויי גוסהאות

ה"ג. כל את המלח כ"ס ברוב כהה"י ובין המנוס ובקלמ דפ"י, וכ"י מלשון פ' הנמים (אוח ה"ע), וז"ל ובספרי רבנו יו"ט ט"ס (ר"א מן ההר חולין), וכ"י מפי רבנו מנחם א"ף שמתחילת הועתק שם כל את שהמלח בו. ועיי' לה"מ שכן ג"י המג"ע. בקלמ כה"י ובגמ"ה דפ"ק וברוב כה"י ההשגות כל שהמלח בו [בקלמ כה"י] ההשגות כל את שהמלח בו, וכ"י שטעם זה ה"י לפני האהל מועד' (קה): ופירשה כל שאלו שום דבר שנתערב בו מלח, וכ"י הדבר"ז מ"ס ק"י א"ף מיב ע"ש. נכמה כה"י אכל את המלח וכן הובא בגמ"א ח' מהדפ"י. בשם ספר זבולן. בקלמ כה"י ובכשר דפוסים כל פח שהמלח בו, ועיי' כה"מ וז"ל.

מח"ד כל שהמלח בו כ"י מח"ה ברוב כה"י ההשגות. נכמ"י אחד כל את שהמלח בו, ועיי' ילקוט שני"ס. שם, כ"ל מיכל, בגמ"א אחד כל מילחא.

מקורות וצינונים

מלח סדומית ע"י פ"ה אס"מ ה"א ברדכ"ו ומל"מ שטבעו כטבע כו' ע"י ה' הנמים ובמחנה כו' פ"ו מלכ"ה ה"ג [וע' פ"א טור עירובין ה"ג בגמ"א]. טור סי' קפ"ג, וע' שו"ע סי' קנ"ה פ"ט.

רבנו מנחם (ו"ה ובמחנה), מלחמת הרשות וכתב ט' ע"י ר"ש מלכ"ה:

ח"ד. עד היכן כו' ע"י שו"ע סי' קפ"ד. עד הפרק ע"י מפלה פ"ד ה"ב ופ"ט ה"ה ורבו מנחם שם וס' ומש"י שם וס'.

כ"מ (קד"ה עד היכן), אלא שיש לנו לומר כו' כ"י מן ודברי הרמב"ם סתומים.

